

بررسی نظام سلسله مراتبی شهرهای استان کرمان ۱۳۸۵ - ۱۳۳۵

دکتر حسین غضنفر پور^۱

چکیده

سیر جوامع بشری مویید این امر است که انسانها طی زندگی چندین هزار ساله خود بدنبال یافتن زیستگاه مناسب برای خود بوده و در این جهت ابتدا به بیانگردی و جنگل نشینی و شکار حیوانات و پس از آن به کشاورزی روی آورده و یکجا نشین شده و با گرد آمدن در کنار یکدیگر روستاها را شکل داده و از افزایش جمعیت روستاها، شهر پدید آمده است. افزایش شهرها بر اثر افزایش جمعیت، عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بوده که این روند ابتدا در کشورهای توسعه یافته و سپس در کشورهای در حال توسعه شکل گرفته و ادامه یافته است. مطالعه شهرها و کمک به حل مسائل و مشکلات آن امر اجتناب ناپذیری است که به عنوان یک نیاز جدی بشر مطرح است. برای حل مسائل شهری ابتدا باید آن مسائل را شناخت و عوامل بوجود آورنده آن و اثراتی که بر شهر می گذارد را شناسایی کرد و با شناخت بیشتر مدیریت بهینه شهری را ایجاد نمود. کشور ما با افزایش جمعیت شهری و تعداد شهرها روبروست که خود مسائل و مشکلات زیادی ایجاد می کند. استان کرمان از این شرایط مستثنی نیست. بنابراین برای شناخت شهرهای استان کرمان و یافتن راه بهینه برای ایجاد یک ساختار شهری مناسب لازم است ترتیب قرارگیری شهرها و درجه بندی و طبقه بندی شهری انجام شود، موقعیت هر شهر و وزن جمعیتی که در هر دوره نسبت به دوره قبل دارد شناسایی شده، تا مبنایی برای مطالعات بعدی در ابعاد استان کرمان باشد. توزیع لگاریتمی شهرها بیانگر وضعیت نخست شهری در استان کرمان می باشد. اما فاصله طبقات جمعیت شهری هر دوره نسبت به دوره قبل با افزایش جمعیت شهرهای درجه دوم رو به کاهش بوده و به عبارتی به سمت متعادل شدن پیش رفته، اما در عین حال شهر کرمان نقش مسلط را بر نظام شهری استان داشته و دارد. لذا لازم است شهرهای درجه دوم تقویت شوند تا تعادل بیشتری در نظام شهری استان پدید آید.

واژگان کلیدی:

- استان کرمان، شهر، سلسله مراتب، نظام، توزیع لگاریتمی شهرها

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان

مقدمه:

تا ابتدای قرن گذشته رشد جمعیت جهان روند آرامی داشت اما از دهه های ابتدایی قرن گذشته روند رشد جمعیت سیر صعودی به خود گرفت بطوریکه در دهه های پایانی قرن بیستم رشد فزاینده جمعیت، نگرانی های جدی برای بشر ایجاد کرد. در طول قرن بیستم شهرها به مهمترین سکونت گاه بشر تبدیل شدند و از اهمیت روستاها کاسته شد. زندگی شهری پدیده ای بود که ابتدا در کشورهای توسعه یافته و پیشرفته و سپس در کشورهای در حال توسعه آغاز شد. اگر چه کشورهای توسعه یافته آمادگی لازم برای زندگی شهری را داشتند، اما کشورهای در حال توسعه با خیل عظیم مهاجران رها شده روبرو شدند و بناچار آنها را در شهرها پذیرفتند و بدین صورت زندگی شهری ناخواسته ای پدید آمد. روزبروز بر تعداد شهرها افزوده شد. شهرهایی با مسائل و مشکلات فراوان و انبوه جمعیت مصرف کننده که عمدتاً در بخش سوم فعالیت های اقتصادی فعال بودند و فعالیت آنها عمدتاً غیر تولیدی، واسطه گری و دلالتی بود. این وضعیت شرایط عمومی کشورهای در حال توسعه جهان بوده و هنوز هم می باشد. اما کشورهای توسعه یافته از شرایط مطلوب تری برخوردارند و با مسائل و مشکلات شهری کمتری مواجه می باشند.

شناخت مسائل و مشکلات و برنامه ریزی برای حل آن مهمترین رسالت جغرافیدانان، جامعه شناسان و برنامه ریزان شهری و اجتماعی است. برنامه ریزیها در سطوح بین المللی، ملی، منطقه ای و محلی صورت می گیرد تا با یافتن راه حل ها و راهکارهای عملی معضلات شهری به حداقل برسد. مطالعه صورت گرفته وضعیت شهرهای استان کرمان را طی یک دوره ۵۰ ساله ۸۵-۱۳۳۵ نشان می دهد و سعی دارد تعداد شهرها، رشد جمعیت، مرتبه و اندازه و سلسله مراتب آنها را طی این دوره شناسایی نموده، عوامل تأثیر گذار بر افزایش تعداد شهرها و چگونگی موقعیت هر شهر در هر دوره را بررسی نماید. به عنوان یک مطالعه منطقه ای راهکارهای مناسبی را برای ساماندهی نظام شهری استان بیابد. با نتایج بدست آمده از این تحقیق می توان منابع و امکانات را متناسب با موقعیت و مرتبه هر شهر توزیع، شهرهایی که نیازمند امکانات و منابع بیشتری هستند را مشخص و پتانسیل هایی که برخی از شهرها دارند در جهت بهینه سازی نظام شهری از آنها استفاده نمود.

هدف:

برای این تحقیق هدفهای مختلفی در نظر گرفته شده از جمله:

- مطالعه شهرهای استان کرمان بر اساس نظام سلسله مراتبی
- مطالعه شهرهای استان کرمان در یک دوره ۵۰ ساله ۱۳۳۵-۸۵ و تغییر و تحولاتی که از نظر تعداد شهر و جمعیت داشته اند.
- مطالعه و کمک به برنامه ریزان شهری در مورد شهرها، حد و اندازه جمعیتی و موقعیت آنها در ارتباط با یکدیگر
- دسته بندی و درجه بندی شهرها به منظور توزیع منابع و امکانات.

مسئله تحقیق: مطالعه سیستماتیک از شهر و نظام شهری استان کرمان تاکنون صورت نگرفته و مطالعات شهری به صورت پراکنده و جزئی است و نمی تواند مبنای قابل قبولی برای برنامه ریزی باشد، لذا این مطالعه در راستای شناسایی شهرها از نظر درجه شهری و ترتیب جمعیتی آنها که می تواند کمک موثری به برنامه ریزان باشد، صورت گرفته است.

پیشینه تحقیق:

مطالعات جغرافیایی که از استان کرمان صورت گرفته بسیار اندک است. مقدمه برنامه ریزی شهری کرمان توسط دکتر زنگی آبادی، جغرافیا و ساخت شهر کرمان و کارکرد بازار کرمان توسط دکتر پوراحمد و مطالعات پراکنده در قالب پایان نامه های دانشجویی در سطح کارشناسی و کارشناسی ارشد، نشان می دهد که یک مطالعه همه جانبه و سیستماتیک از شهرهای استان کرمان صورت پذیرفته، بنابراین هر مطالعه ای از استان کرمان صورت گیرد در حد خود تازه و بدیع می باشد. این ضعف و فقر شناخت، مطالعه و پژوهش، ایجاب می کند که مطالعات بیشتری از سکونت گاههای شهری و روستایی استان صورت پذیرد تا برنامه ریزان با شناخت بهتر به ساماندهی شهری و منطقه ای پردازند.

روش تحقیق:

روش تحقیق در این مقاله توصیفی - تحلیلی است. که با استفاده از داده های جمعیتی جایگاه و موقعیت شهرها تعیین می گردد و سپس شهرها بر حسب میزان جمعیت به ترتیب سلسله مراتبی قرار می گیرند. وزن جمعیتی و موقعیت هر شهر با تعداد جمعیت آن سنجیده می شود که در یک ردیف معین و مشخص قرار می گیرند که سلسله مراتب گفته می شود. داده های تحقیق عمدتاً داده های جمعیتی است که از طریق سرشماریهای نفوس و مسکن، سالنامه های آماری کشور، آمار نامه های استان، آمارگیریهای نمونه ای، برآوردهای جمعیتی بدست می آید.

شهرنشینی در جهان: سیر جوامع بشری موید این نکته است که انسانها ابتدا در پی گردآوری خوراک در حرکت و جابجایی دائمی بودند. پس از آن به بوستانکاری روی آوردند و در مرحله بعد به کشاورزی پرداختند. (لنسکی، گرهارد ۱۳۷۴، ۶۱) کشاورزی عاملی بود که بشر را وادار به سکونت در یک نقطه معینی کرد و در نتیجه یکجانشینی تحقق پیدا کرد. سالهای متمادی زندگی بشر اینگونه گذشت تا اینکه در قرون اخیر صنعت به ظهور رسید و شیوه زندگی بشر را دگرگون کرد. صنعت، شهرنشینی را به ارمغان آورد، بطوریکه امروزه شهرنشینی امر اجتناب ناپذیری است. روند رشد شهرنشینی در جهان بیانگر این امر است که گرایش به شهرنشینی به بعد از انقلاب صنعتی برمی گردد و این گرایش ابتدا در کشورهای توسعه یافته و پیشرفته و سپس در کشورهای در حال توسعه ادامه یافته است و امروزه سرعت این روند در کشورهای در حال توسعه بیش از کشورهای پیشرفته می باشد. رشد جمعیت جهان در ابتدا بسیار اندک بود بطوریکه رشد جمعیت بطور طبیعی کنترل می شد اما از قرن نوزدهم رشد تدریجی جمعیت آغاز شد و در قرن بیستم با رشد بسیار سریعی ادامه یافت و امروزه به رشد باور نکردنی رسیده و چنانچه این روند ادامه یابد، انسان با محدودیت فضا برای سکونت روبرو خواهد بود.

رشد فزاینده جمعیت، کاهش سالهای دو برابر شدن جمعیت، افزایش جمعیت کشورهای در حال توسعه، افزایش جمعیت شهری جهان از ویژگی های اساسی جمعیت جهان می باشد که هر یک از این پارامترها مسائل و مشکلات عدیده ای را برای این کشورها و در مجموع در سطح جهان به

ارمغان می آورد. اگر چه شهر در چند هزار سال قبل بوجود آمد اما رشد جمعیت شهری بسیار اندک بود بطوریکه از سال ۱۸۰۰ میلادی به بعد بر رشد جمعیت شهری افزوده شد. در سال ۱۸۰۰ حدود ۲۷/۲ میلیون نفر یا ۳ درصد کل جمعیت جهان در نقاط شهری زندگی می کردند. از این سال به بعد رشد شهرنشینی افزایش یافت بطوریکه در سال ۱۹۸۰ حدود ۳۹/۸ درصد از جمعیت دنیا در مناطق شهری می زیستند. این رقم امروزه به حدود ۵۰ درصد رسیده و تا سال ۲۰۲۵ رقم شهرنشینی در جهان به بیش از ۶۰ درصد خواهد رسید (عابدین درکوش، سعید، ۱۳۶۸، ۱۰). آنچه بر جهان امروز حاکم است، رشد فزاینده جمعیت، رشد جمعیت شهرنشین، افزایش کلان شهرها، افزایش معضلات شهری است. افزایش جمعیت شهری به کشورهای توسعه یافته اختصاص ندارد بلکه کشورهای توسعه نیافته رشد فزاینده جمعیت شهری را تجربه می کنند. به عنوان مثال شهرنشینی در این کشورها در ابتدای قرن حدود ۸/۴ درصد بوده و این رقم در سال ۱۹۸۵ به ۴۲/۵ درصد رسیده، یعنی طی مدت ۸۰ سال به بیش از ۵ برابر افزایش یافته است. (United Nation, 1980)

این سرعت شهرنشینی بیشتر ناشی از مهاجرت روستائیان، رشد طبیعی جمعیت و تبدیل تعدادی از روستاها به مراکز شهری می باشد. علاوه بر افزایش شمار شهرها و پیدایش شهرهای بزرگ مشکلات زیادی چون عدم تعادل در توزیع جغرافیایی جمعیت، مسائل پیچیده اقتصادی و اجتماعی و تغییرات در شبکه شهری از دستاوردهای رشد جمعیت شهری می باشد. (مجدآبادی، اسماعیل ۱۳۷۰، ص ۱۷۰)

در شهرنشینی کشورهای در حال توسعه خصلتهای مشترکی را می توان یافت که بیشتر متأثر از ساختار اقتصادی و اجتماعی آنهاست که عبارتند از:

۱. ناهماهنگی رشد جمعیت شهرنشینی با سطح تولیدات.
۲. رشد سریع جمعیت شهرنشین که ناشی از وضعیت بد اقتصاد روستاهاست.
۳. توزیع نامتناسب نظام شهری (وزارت کشور، دفتر برنامه ریزی و عمران، ۱۳۷۲، ۲۲)

روند شهرنشینی در ایران: با بررسی تاریخچه شهرنشینی در جهان، این نتیجه حاصل می شود که ایران قدمتی طولانی در تاریخ شهرنشینی جهان دارد. با وجود اینکه قبل از ساسانیان شهرنشینی وجود داشته ولی بیشتر شهرهای دوره باستانی در زمان ساسانیان بوجود آمد. بر طبق نظر لکه‌هات

بسیاری از شهرهای بزرگ ایران در دوره ساسانیان بنا شد و یا توسعه یافتند. در قرن هفتم پس از فتح ایران توسط مسلمین توسعه شهری ادامه یافت و در قرون اخیر توسعه شهرها به دنبال برگزیده شدن آنها به پایتخت بوده مانند: تبریز، اصفهان، شیراز و تهران. (عابدین در کوش ۱۳۶۸، ۳۲). رشد جمعیت مهمترین عامل توسعه شهری بوده و در طی ۵۰ سال اخیر جمعیت ایران حدود چهار برابر شده که از ۱۸ میلیون به بیش از ۷۰ میلیون رسیده است. (جدول شماره ۱)

جدول شماره ۱- تعداد شهرها و جمعیت شهری کشور در سالهای مختلف

سال	تعداد شهرها	جمعیت شهری	جمعیت روستایی	نسبت جمعیت شهری	جمعیت کل کشور
۱۳۳۵	۱۹۹	۶۰۰۲۶۲۱	۱۲۹۵۲۰۸۲	۳۱/۴	۱۸۹۵۴۷۰۴
۱۳۴۵	۲۷۲	۹۷۹۵۸۱۰	۱۵۹۹۲۹۱۲	۳۷/۹	۲۵۷۸۸۷۲۲
۱۳۵۵	۳۷۳	۱۵۸۵۴۶۸۰	۱۷۸۵۴۰۶۴	۴۷	۳۳۷۰۸۷۴۴
۱۳۶۵	۴۹۶	۲۶۸۴۴۵۶۱	۲۲۶۰۰۴۹۹	۵۴/۲	۴۹۴۴۵۰۱۰
۱۳۷۵	۶۱۴	۳۶۸۱۷۷۸۹	۲۴۰۰۰۵۶۵	۶۱/۳	۶۰۰۵۵۴۸۸
۱۳۸۵	۹۸۲	۴۸۲۴۵۰۷۵	۲۲۲۷۷۷۱	۶۶/۶	۷۰۴۷۲۸۴۶

مأخذ: مرکز آمار ایران

از ارقام جدول فوق می توان دریافت که تعداد شهرها و جمعیت شهری رو به افزایش بوده است بطوریکه این افزایش روند عادی و طبیعی ندارد و متأثر از توسعه اقتصادی و اجتماعی می باشد. به عبارت دیگر می توان گفت توسعه اقتصادی و اجتماعی علت و شهرنشینی معلول آنها است. شهرنشینی در ایران نتیجه فروپاشی روابط سنتی در جامعه و جایگزینی روابط سرمایه داری به جای آن بوده است. این جایگزینی باعث جابجایی جمعیت از روستا به شهرهای کوچک و تمرکز آنها در شهرهای بزرگ شده است. بطوریکه نقش دولت در افزایش جمعیت شهری و تعداد شهرها زیاد بوده است. (حسامیان ۱۳۷۵ مقدمه)

به عبارتی شهرها بنا به خواست نظام سیاسی و دولتی و با اتکاء به درآمدهای نفتی و تحت نظارت اقتصاد حمایت شده به رشد و گسترش خود ادامه دادند، بطوریکه برخی روستاها به سرعت به شهر و سپس به مرکز استان یا مرکز مادر شهر منطقه ای مبدل شدند. (علی اکبری، ۱۳۸۲، ۶۱)

ویژگی های نظام شهری ایران : بطور کلی ویژگی های اساسی نظام شهری در ایران عبارتند از: افزایش تعداد شهرهای بزرگ و مادر شهرها، افزایش تعداد شهرهای کوچک، (در تقسیمات فعلی) و متوسط در سنوات گذشته، در این میان توسعه شهرهای بزرگ و تراکم جمعیت در آنها مشخصه اصلی نظام شهری کشور است و شهر تهران خارج از ترتیب منظم نظام شهری کشور به عنوان شهر برتر یا شهر نخست تفوق و برتری خود را در زمینه های مختلف اقتصادی - اجتماعی حفظ کرده است.

بدین ترتیب شهرهای درجه دوم سطحی بالاتر از ترتیب شهرها، میان شهرهای بزرگ و متوسط و پایین تر از متروپل ملی واقع شده اند، مشهد، اصفهان، تبریز، شیراز، اهواز، کرمانشاه و قم از شهرهای پایین دست و بالا دست خود یعنی تهران بریده اند و در نظام سلسله مراتبی کشور گسستگی بوجود آورده اند. (نظریان، اصغر، ۱۳۷۳، ۷۸) معنی آن این است که شهرهای درجه دوم با یک فاصله زیاد از شهر اول (تهران) و با یک فاصله زیاد از شهرهای درجه سوم قرار دارند. مثلاً شهر قم حدود یک میلیون نفر جمعیت دارد و شهر بعدی آن حدود ۶۰۰ هزار نفر.

بطور کلی ویژگی های شبکه شهری ایران را می توان در موارد ذیل بیان کرد:

- ۱- نظام سلسله مراتبی شهرهای ایران از یک نظام هماهنگ و متعادل برخوردار نیست
- ۲- تمرکز بخشی زیادی از جمعیت شهری ایران در تهران در ۳۵ سال گذشته، فاصله و شاخص آن نسبت به شهرهای مرتبه دوم کشور نمایانگر یک کلان شهر در قالب الگوی نخست شهری در نظام سلسله مراتبی شهرهای ایران است.
- ۳- افزایش تعداد و در نتیجه جمعیت شهرهای بزرگ به زیان شهرهای کوچک و متوسط بوده و تفاوت های ناحیه ای را افزایش داده است.
- ۴- توزیع فضایی شهرهای ایران نشان می دهد که بین شهرهای بزرگ و کوچک از نظر کمی (تعداد جمعیت) و کیفی (نقش، کارکردی و حوزه نفوذ) تفاوت زیادی وجود دارد.
- ۵- توزیع جمعیت شهری ایران به نسبت تعداد مراکز شهری در سال های ۶۵ - ۱۳۳۵ متعادل نبوده و آشفتگی آن در هر دوره نسبت به دوره قبل بیشتر بوده است .
- ۶- توزیع جغرافیایی و پراکندگی فضایی جمعیت و مراکز شهری در ایران بسیار نامتعادل است به گونه ای که نیمه شرقی ۲۰ درصد، نیمه جنوبی ۲۱ درصد، استان تهران ۲۷/۲ درصد بالاترین و

چهارم حال و بختیاری با ۰/۷۸ درصد کمترین سهم را از جمعیت شهرنشینی کشور دارند. (بیک، محمدی، حسن، شماره ۱۹، ۵۳)

سلسله مراتب شهری: سلسله مراتب شهری عبارتست از طبقه بندی شهرهای شبکه بر حسب اهمیت آنها. (فرید، یدالله، ۱۳۶۸، ۴۸۸)

در هر سلسله مراتب شهری، اندازه شهر به سطح مرتبه ای بستگی دارد که آن شهر در آن قرار گرفته. بخاطر اینکه فعالیتهایی که در شهر انجام می گیرد به موقعیت مکانی آن نسبت به سایر شهرهای هم مرتبه و بزرگتر از آن بستگی دارد. (وزارت کشور، دفتر برنامه ریزی و عمرانی، ۷۲، ۲۲) اما اینکه این سلسله مراتب را بر اساس چه معیارهایی می توان تنظیم نمود، بطور کلی دو معیار در نظر گرفته می شود. ۱- معیار کمی (تعداد جمعیت) ۲- معیار کیفی (اهمیت و نقش آنها).

در معیار کمی شهرها در نظمی پشت سر هم قرار می گیرند که اصطلاحاً سلسله مراتب شهری گفته می شود. در طبقه بندی کیفی فعالیتهای بخش سوم یا ارزیابی سلسله مراتب بر مبنای تجهیزات و وسعت فضای جاذبه شهری را می توان نام برد. سلسله مراتب شهری از نظر کمی بهترین شکل ساماندهی فضاست. زیرا از این توزیع منطقی، جمعیت شهری از کوچکترین اجزاء و جوامع دور افتاده تا متروپل ها، قطبها و مراکز در ارتباط با یکدیگر فعالیت دارند و تنوع اندازه شهرها یا سلسله مراتب آنها با این عملکرد مطابقت دارد. (نظریان، ۱۳۷۳ - ۶۸)

با مطالعه سلسله مراتب شهری می توان به مکان گزینی شهرها، الگوی پراکنش جمعیت شهرنشین، تعادل و عدم تعادل ها در نظام سلسله مراتب شهری در هر منطقه پی برد و برنامه ریزی مناسبی برای از بین بردن عدم تعادل های منطقه ای انجام داد.

در مطالعه سلسله مراتب شهری از مدلی استفاده می شود که به مدل مرتبه - اندازه معروف است. این مدل اولین بار توسط اوئرباخ در سال ۱۹۱۳ ارتباط اندازه شهر را با مرتبه یا ردیف آنها مورد بحث قرار داد. در سال ۱۹۲۶ لوتکا و در سال ۱۹۴۱ تا ۱۳۴۹ بوسیله زیف فرمول بندی و مورد استفاده قرار گرفت به این مضمون:

$$pn = p_1(w)^{-1} \text{ یا } pn = p_1\left(\frac{1}{N}\right) \text{ یا } p_1 = p_2 2 = p_3 3 = pn.n$$

در این فرمول p_1 = جمعیت شهر اول

$P2 =$ جمعیت شهر دوم

$pn =$ جمعیت آخرین شهر (کوچکترین شهر در قلمرو جغرافیایی) است.

زیف بیان می کند که اگر سکونت گاههای شهری را به ترتیب اندازه جمعیتی مرتب کنیم، جمعیت شهر دوم حدود $\frac{1}{2}$ شهر نخست و بالاخره جمعیت شهر n حدود $\frac{1}{n}$ جمعیت شهر اول خواهد بود. او معتقد بود وجود همبستگی بین جمعیت شهرها و مرتبه آنها به صورت خط مستقیم با همبستگی خطی مطرح است. بنابراین هر اندازه سیستم شهری یک کشور توسعه پیدا کند به توزیع نرمال نزدیک تر است. رابطه ریاضی چنین مفهومی به شرح ذیل است:

$$pr = \frac{P_1}{Rb}$$

$P1 =$ جمعیت شهر نخست در منطقه مورد نظر

$Pr =$ جمعیت شهر در مرتبه مورد نظر یا جمعیت شهر R ام

$R =$ مرتبه شهر در منطقه

$b =$ شیب خط مرتبه - اندازه

(حکمت نیا - موسوی، ۱۳۸۵، ۱۹۱)

این قانون برای کشورهای پیشرفته صادق است و برای کشورهایی که سابقه طولانی در شهرنشینی دارند مناسب می باشد. اما در مورد ایران به دلیل فروپاشی نظام سنتی روابط و مناسبات شهر و روستا این قانون مصداق عینی پیدا نمی کنند (حاتمی نژاد، ۱۳۷۳، ۶۵). مفهوم فروپاشی نظام سنتی این است که در ایران قبلاً روستا یک واحد مستقل بود که تمامی نیازمندیهایش را خود تامین می کرد و وابستگی به خارج از روستا کم بود و اگر داد و ستد و مبادله ای صورت می گرفت این مبادله به صورت پایاپای بود. یعنی به همان میزان که نیازمندیهای روستاها و شهرهای دیگر را تامین می کرد، همان مقدار نیز به خارج از روستا نیاز داشت. اما امروزه این شکل از مناسبات میان شهر و روستا از هم پاشیده یعنی روستا به خارج از کشور و شهر نیز به خارج از کشور وابستگی پیدا کرده است. در نتیجه نظام سنتی مناسبات شهر و روستا بهم ریخته است. مطالعات بعمل آمده بیانگر این امر است که در نظام سلسله مراتب شهری ایران الگوی نخست شهری وجود دارد. (بهنروز، فاطمه،

(۲۰، ۱۳۷۱)

بطور کلی الگوی نخست شهری بر اساس این دو شاخص اندازه گیری می شود ۱- تقسیم جمعیت بزرگترین شهر به کل جمعیت کشور ۲- تقسیم جمعیت بزرگترین شهر به دومین شهر الی آخر

نظام سلسله مراتب شهری استان کرمان: اگر چه استان کرمان در منطقه ای از کشور قرار گرفته که به دلایل طبیعی، جمعیت آن نسبت به مناطق دیگر کشور کمتر و پراکندگی آن بیشتر و تراکم آن کمتر می باشد اما به دلیل رشد بالای جمعیت، مهاجرت‌های گسترده روستا - شهری در سه دهه اخیر، افزایش تعداد شهرها و تمرکز جمعیت شهرستانها در نقاط شهری، از دلایلی است که مطالعه شهرها را اجتناب ناپذیر می سازد. روند رشد جمعیت شهری و شهرهای استان را در جدول زیر می توان مشاهده نمود. در این جدول مقایسه ای بین جمعیت شهری و روستایی و تعداد شهرهای استان با کشور صورت گرفته و از مقایسه این شاخص ها می توان به موقعیت شهرها و جمعیت شهری استان پی برد.

جدول شماره ۲ - مقایسه جمعیت شهری کشور و استان کرمان

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
تعداد جمعیت کشور	۱۸۹۵۴۷۰۷	۲۵۷۸۸۷۲۲	۳۳۷۰۸۷۴۴	۴۹۴۴۵۰۱۰	۶۰۰۵۵۴۸۸	۷۰۴۲۲۸۴۶
جمعیت شهری کشور	۶۰۰۲۶۲۱	۹۷۹۵۸۱۰	۱۵۸۵۴۶۸۰	۲۶۸۴۴۵۶۱	۳۶۸۱۷۷۸۹	۴۸۲۴۵۰۷۵
تعداد جمعیت استان	۷۸۹۳۴۵	۷۶۱۸۵۱	۱۰۹۱۱۴۸	۱۶۲۲۹۵۸	۲۰۰۴۳۲۸	۲۶۵۲۴۱۳
جمعیت شهری استان	۱۳۴۵۷۴	۱۹۶۴۷۶	۳۵۰۷۸۸	۶۹۸۷۵۵	۱۰۶۰۰۷۵	۱۵۵۲۵۱۹
تعداد شهرهای کشور	۱۹۹	۲۷۲	۳۷۳	۴۹۶	۶۱۴	۱۰۱۷
تعداد شهرهای استان	۹	۱۱	۱۳	۲۲	۲۷	۵۷

مأخذ: سالنامه های آماری کشور، آمار نامه های استان کرمان در سالهای ۷۵-۱۳۳۵ و نتایج سرشماری ۱۳۸۵

همانگونه که ملاحظه می شود رشد جمعیت شهری بطور منظم طی این سالها رو به افزایش بوده و همینطور تعداد شهرها چه در سطح کشور و چه در سطح استان روند افزایشی داشته که ناشی از مهاجرت گسترده به شهرها پس از دهه ۱۳۴۰ بوده است که در دهه های ۵۰ و ۶۰ و ۷۰ همچنان ادامه یافته است.

در جدول شماره ۳، جمعیت واقعی و جمعیت تعدیل یافته بر اساس قانون مرتبه - اندازه شهرهای استان کرمان آمده است. در سال ۱۳۳۵ شهر کرمان با ۶۲۱۵۷ نفر رتبه اول را به لحاظ جمعیتی در بین شهرهای استان داشته است. شهر بم دومین شهر استان در این سال حدود ۲۵ درصد شهر اول جمعیت داشته در حالیکه بر اساس قانون مرتبه - اندازه بایستی نصف شهر اول جمعیت داشته باشد. شهر سیرجان سومین شهر استان ۲۰ درصد شهر اول جمعیت واقعی داشته، در حالیکه بر اساس قانون مرتبه - اندازه باید جمعیت این شهر $\frac{1}{3}$ شهر اول یعنی ۲۰۷۱۹ نفر باشد. در سایر سالها نیز همین وضعیت به چشم می خورد. می توان گفت بین شهر اول و شهر دوم و سایر شهرها اختلاف جمعیتی زیادی به چشم می خورد. به عبارتی یک گپ (GAP) یا شکاف بین شهر اول و سایر شهرها وجود دارد که همان نخست شهری یا primate city است. یعنی یک شهر برتر وجود دارد که برتری خود را به دیگر شهرها تحمیل کرده است.

در دهه ۴۵-۱۳۳۵ شهر اول ۴ برابر شهر دوم جمعیت داشته است، در حالیکه در سال ۱۳۵۵ این فاصله اندکی کاهش یافته و به حدود ۳/۵ برابر رسیده یعنی ۳۹۴۶۴ نفر سیرجان در مقابل ۱۴۰۷۶۱ نفر شهر کرمان. در سالهای ۸۵-۱۳۶۵ اختلاف جمعیتی اولین شهر و دومین شهر کاهش یافته و به کمتر از ۳ برابر رسیده است که نشان دهنده این است که شهر درجه دوم اختلاف خود را با شهر درجه اول در حال کم کردن است. آنچه از مطالعه نظام شهری بر می آید این است که جابجایی هایی در شهر دوم و سوم رخ داده است. بطوریکه در سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شهر بم شهر دوم استان بوده در حالیکه از سال ۱۳۵۵ به بعد سیرجان شهر دوم بوده است. همانگونه که در بالا اشاره گردید رشد جمعیت استان کرمان روند صعودی داشته، تعداد جمعیت شهری و تعداد شهرهای استان در هر دوره نسبت به دوره قبل از آن افزایش داشته اند اما در سال ۱۳۳۵ بیش از نیمی از جمعیت شهری استان در شهر کرمان سکونت داشتند. لذا مجموع شهرهای دیگر استان از لحاظ جمعیت شهری اهمیت کمتری از شهر اول داشته اند، این امر بیانگر تسلط یک شهر بر مجموعه نظام شهری استان است.

اما در دهه های بعدی از اهمیت جمعیتی شهر اول کاسته شده و شهرهای دیگر اهمیت پیدا کرده اند و با افزایش تعداد شهرهای استان نظام شهری به سوی تعادل گرایش دارد.

جداول ۳، ۴، ۵ جمعیت واقعی شهرها و جمعیت تعدیل یافته بر اساس قانون مرتبه - اندازه، جدول شماره ۶، طبقات جمعیتی و نمودارهای توزیع لگاریتمی جمعیت شهری استان، نشانگر سیستم نخست شهری در استان است.

جدول شماره ۳ - جمعیت واقعی و تعدیل یافته بر اساس قانون مرتبه - اندازه شهرهای استان ۵۵ - ۱۳۳۵

۱۳۵۵					۱۳۴۵					۱۳۳۵				
تعدیل یافته مرتبه و اندازه	جمعیت واقعی	رتبه	شهر	رتبه	تعدیل یافته مرتبه و اندازه	جمعیت واقعی	رتبه	شهر	رتبه	تعدیل یافته مرتبه و اندازه	جمعیت واقعی	رتبه	شهر	رتبه
۱۴۰۷۶۱	۱۴۰۷۶۱	۱	کرمان	۱	۸۵۴۰۴	۸۵۴۰۴	۱	کرمان	۱	۶۲۱۵۷	۶۲۱۵۷	۱	کرمان	۱
۷۰۳۸۰	۳۹۴۶۴	۳	سیرجان	۲	۴۲۷۰۲	۲۱۷۶۱	۴	بم	۲	۳۱۰۷۸	۱۲۱۶۰	۴	بم	۲
۴۶۹۲۰	۳۶۰۲۵	۴	بم	۳	۲۸۴۶۸	۲۱۴۲۵	۴	رفسنجان	۳	۲۰۷۱۹	۹۲۱۲	۵	سیرجان	۳
۳۵۱۹۰	۳۰۷۹۳	۵	رفسنجان	۴	۲۱۳۵۱	۱۹۵۶۸	۹	سیرجان	۴	۱۵۵۳۹	۶۲۸۵	۷	رفسنجان	۴
۲۸۱۵۲	۲۰۷۲۰	۷	زرنند	۵	۱۷۰۸۰	۸۸۸۵	۱۱	کلیاف	۵	۱۲۴۳۱	۶۲۳۹	۱۰	کلیاف	۵
۲۳۴۶۰	۲۰۱۸۶	۷	جیرفت	۶	۱۴۲۳۴	۷۵۱۱	۱۲	ماهان	۶	۱۰۳۵۹	۵۰۷۴	۱۰	ماهان	۶
۲۰۱۰۸	۱۲۱۲۵	۱۱	کلیاف	۷	۱۲۲۰۰	۷۲۵۱	۱۳	راور	۷	۸۸۷۹	۴۰۹۹	۱۲	راور	۷
۱۷۵۹۵	۹۴۵۸	۱۵	یافت	۸	۱۰۶۷۵	۶۷۲۳	۱۳	جیرفت	۸	۷۷۶۹	۲۴۸۰	۱۵	زرنند	۸
۱۵۶۴۰	۹۲۶۲	۱۵	راور	۹	۹۴۸۹	۶۳۷۲	۱۴	شهربانگ	۹	۶۹۰۶	۲۴۶۸	۲۵	جیرفت	۹
۱۴۰۷۶	۹۲۳۳	۱۵	شهربانگ	۱۰	۸۵۴۰	۶۲۹۱	۱۶	یافت	۱۰					
۱۲۷۶۶	۸۷۷۳	۱۶	ماهان	۱۱	۷۷۶۴	۵۲۸۵	۱۶	زرنند	۱۱					
۱۱۷۳۰	۸۱۶۴	۱۷	بردسیر	۱۲					۱۲					
۱۰۸۷۷	۵۸۴۳	۲۴	کوهبنان	۱۳					۱۳					

ماخذ: سرشماری نفوس و مسکن سالهای ۵۵-۱۳۳۵

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۴ - جمعیت واقعی و تعدیل یافته بر اساس قانون مرتبه - اندازه سالهای ۷۵-۱۳۶۵

۱۳۷۵					۱۳۶۵				
تعدیل یافته مرتبه - اندازه	جمعیت واقعی	رتبه	شهر	رتبه	تعدیل یافته مرتبه - اندازه	جمعیت واقعی	رتبه	شهر	رتبه
۳۸۴۹۹۱	۳۸۴۹۹۱	۱	کرمان	۱	۲۵۷۲۸۴	۲۵۷۲۸۴	۱	کرمان	۱
۱۹۲۴۹۵	۱۳۵۰۲۴	۳	سیرجان	۲	۱۲۸۶۴۲	۹۰۰۷۲	۳	سیرجان	۲
۱۲۸۳۳۰	۹۸۲۵۷	۴	رفسنجان	۳	۸۵۷۶۱	۶۶۴۹۸	۴	رفسنجان	۳
۹۶۲۴۷	۷۰۰۷۹	۵	بیم	۴	۶۴۳۲۱	۵۰۷۰۹	۵	بیم	۴
۷۶۹۹۱	۵۹۲۰۱	۶	جیرفت	۵	۵۱۴۵۶	۳۵۰۳۳	۷	جیرفت	۵
۶۴۱۶۵	۴۱۳۴۴	۹	زرنند	۶	۴۲۸۸۰	۳۰۴۰۴	۸	زرنند	۶
۵۴۹۹۸	۳۱۴۰۴	۱۲	شهریابک	۷	۳۶۷۵۴	۲۰۰۶۳	۱۳	شهریابک	۷
۴۸۱۲۳	۲۷۹۲۰	۱۴	یافت	۸	۳۷۱۶۰	۱۸۲۷۲	۱۴	بردسیر	۸
۴۷۷۷۶	۲۶۰۴۰	۱۵	بردسیر	۹	۲۸۵۸۷	۱۷۴۹۷	۱۵	یافت	۹
۳۸۴۹۹	۲۴۹۰۳	۱۵	راور	۱۰	۲۵۷۲۸	۱۶۲۳۱	۱۶	راور	۱۰
۳۴۹۹۹	۲۲۵۵۸	۱۷	کهنوج	۱۱	۲۳۳۸۹	۱۳۰۴۴	۲۰	گلباف	۱۱
۳۲۰۸۲	۱۵۵۸۹	۲۵	عنبرآباد	۱۲	۲۱۴۴۰	۱۲۸۱۱	۲۰	ماهان	۱۲
۲۹۶۱۴	۱۵۵۰۰	۲۵	ماهان	۱۳	۱۹۷۹۱	۱۱۰۱۳	۲۳	پروات	۱۳
۲۷۴۹۹	۱۳۸۵۷	۲۸	پروات	۱۴	۱۸۳۷۷	۱۰۱۰۹	۲۵	عنبرآباد	۱۴
۲۵۶۶۶	۱۱۳۳۷	۳۴	گلباف	۱۵	۱۷۱۵۲	۹۱۳۰	۲۸	کهنوج	۱۵
۲۴۰۶۱	۱۰۷۲۱	۳۶	کوهبنان	۱۶	۱۶۰۸۰	۷۸۵۶	۳۳	کوهبنان	۱۶
۲۲۶۴۶	۱۰۳۰۳	۳۷	راین	۱۷	۱۵۱۳۴	۷۵۴۱	۳۴	انار	۱۷
۲۱۳۸۸	۱۰۲۰۷	۳۸	انار	۱۸	۱۴۲۹۳	۷۰۰۹	۳۷	رابر	۱۸
۲۰۲۶۲	۹۸۳۷	۳۹	رابر	۱۹	۱۳۵۴۱	۶۹۷۴	۳۷	راین	۱۹
۱۹۲۳۹	۹۰۷۰	۴۲	سرچشمه	۲۰	۱۲۸۶۴	۳۷۸۱	۶۸	جویار	۲۰
۱۸۳۳۲	۶۰۷۸	۶۳	کیانشهر	۲۱	۱۲۲۵۱	۳۷۲۹	۶۹	چترود	۲۱
۱۷۴۹۹	۴۹۱۳	۷۸	چترود	۲۲	۱۱۶۹۴	۳۶۹۵	۷۰	شهداد	۲۲
۱۶۷۳۱	۴۸۰۰	۸۰	شهداد	۲۳					
۱۶۰۴۱	۴۶۶۵	۸۲	قلمه گنج	۲۴					
۱۵۳۹۹	۴۶۵۵	۸۳	بزنجان	۲۵					
۱۴۸۰۷	۳۸۵۵	۱۰۰	جویار	۲۶					
۱۴۲۵۸	۲۷۷۰	۱۳۸	خانوک	۲۷					

مأخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن استان کرمان سالهای ۷۵-۱۳۶۵

پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۵ - جمعیت واقعی و تعدیل یافته بر اساس قانون مرتبه - اندازه سال ۱۳۸۵

ردیف	نام شهر	مرتبه	جمعیت واقعی	تعدیل یافته قانون مرتبه - اندازه	ردیف	نام شهر	مرتبه	جمعیت واقعی	تعدیل یافته قانون مرتبه - اندازه
۱	کرمان	۱	۵۱۵۱۱۴	۵۱۵۱۱۴	۳۰	کیانشهر	۷۸	۶۵۳۷	۱۷۱۷۰
۲	سیرجان	۳	۱۷۰۹۱۶	۲۵۷۵۵۷	۳۱	فهرج	۸۰	۶۳۸۲	۱۶۶۱۶
۳	رفسنجان	۴	۱۳۹۲۱۹	۱۷۱۷۰۴	۳۲	کشکویه	۸۲	۶۲۵۱	۱۶۰۹۷
۴	چیرفت	۵	۹۷۹۸۸	۱۲۸۷۷۸	۳۳	گلزار	۸۳	۶۱۶۷	۱۵۶۰۹
۵	یم	۷	۷۵۲۱۵	۱۰۳۰۲۲	۳۴	ارزوئیه	۸۴	۶۰۷۵	۱۵۱۵۰
۶	زرنند	۹	۵۶۱۳۹	۸۵۸۵۲	۳۵	محمد آباد	۸۶	۵۹۸۲	۱۴۷۱۷
۷	شهربابک	۱۱	۴۵۷۵۱	۷۳۵۸۷	۳۶	چترود	۹۰	۵۶۸۷	۱۴۳۰۸
۸	کهنوج	۱۳	۴۰۶۳۳	۶۴۳۸۹	۳۷	نودز	۹۳	۵۵۲۵	۱۳۹۲۲
۹	بافت	۱۴	۳۷۲۴۹	۵۷۲۳۴	۳۸	زید آباد	۹۶	۵۳۲۱	۱۳۵۵۵
۱۰	بردسیر	۱۵	۳۳۳۰۵	۵۱۵۱۱	۳۹	یزدان شهر	۱۰۱	۵۰۵۲	۱۳۲۰۸
۱۱	راور	۱۶	۲۳۴۰۷	۴۶۸۲۸	۴۰	فاریاب	۱۰۵	۴۸۶۹	۱۲۸۷۷
۱۲	عنبرآباد	۲۷	۱۹۰۱۱	۴۲۹۲۶	۴۱	پاریز	۱۱۱	۴۶۲۲	۱۲۵۶۳
۱۳	ماهان	۳۰	۱۷۱۶۶	۳۹۶۲۴	۴۲	شهداد	۱۱۳	۴۵۲۲	۱۲۲۶۴
۱۴	پروات	۳۳	۱۵۵۲۳	۳۶۷۹۳	۴۳	ریحان شهر	۱۱۵	۴۴۶۷	۱۱۹۷۹
۱۵	اتار	۳۹	۱۲۹۰۹	۳۴۳۴۰	۴۴	بزنجان	۱۱۶	۴۴۳۸	۱۱۷۰۷
۱۶	رابر	۴۰	۱۲۷۰۷	۳۲۱۹۴	۴۵	بهرمان	۱۱۶	۴۴۱۳	۱۱۴۴۶
۱۷	منوجان	۴۰	۱۲۵۸۷	۳۰۳۰۰	۴۶	نرماشیر	۱۲۱	۴۲۴۲	۱۱۱۹۸
۱۸	قلعه گنج	۴۲	۱۲۱۰۸	۲۸۶۱۷	۴۷	حسین آباد	۱۲۵	۴۰۹۸	۱۰۹۵۹
۱۹	کوهستان	۴۹	۱۰۴۵۷	۲۷۱۱۱	۴۸	جوپار	۱۳۴	۳۸۳۶	۱۰۷۳۱
۲۰	راین	۵۲	۹۸۹۵	۲۵۷۵۵	۴۹	درب بهشت	۱۴۰	۳۶۷۳	۱۰۵۱۲
۲۱	نگار	۵۵	۹۳۰۵	۲۴۵۲۹	۵۰	کاظم آباد	۱۴۲	۳۶۱۸	۱۰۳۰۲
۲۲	رودبار	۵۸	۸۸۴۳	۲۳۴۱۴	۵۱	خانوک	۱۴۲	۳۶۱۶	۱۰۱۰۰
۲۳	سرچشمه	۶۰	۸۴۸۲	۲۲۳۹۶	۵۲	محمی آباد	۱۴۷	۳۴۹۳	۹۹۰۶
۲۴	گلباف	۶۰	۸۴۵۱	۲۱۴۶۳	۵۳	اندوهجرد	۱۷۶	۲۹۱۵	۹۷۱۹
۲۵	باغین	۶۳	۸۰۸۱	۲۰۶۰۴	۵۴	جبالپارز	۱۹۴	۲۶۵۰	۹۵۳۹
۲۶	دهج	۶۶	۷۷۶۰	۱۹۸۱۲	۵۵	مردمک	۲۳۶	۲۱۷۷	۹۳۶۵
۲۷	اختیار آباد	۶۸	۷۵۱۹	۱۹۰۷۸	۵۶	نظام شهر	۲۹۲	۱۷۶۰	۹۱۹۸
۲۸	نجف شهر	۷۶	۶۷۶۸	۱۸۳۹۶	۵۷	هجدک	۵۴۵	۹۴۴	۹۰۳۷
۲۹	زنگی آباد	۷۷	۶۶۸۸	۱۷۷۶۲					

مأخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن استان کرمان سال ۱۳۸۵

طبقات جمعیتی: با بررسی طبقات جمعیت شهری معلوم می شود که تنها یک شهر بزرگ و برتر در استان وجود دارد که در سالهای ۱۳۳۵-۵۵، با یک طبقه فاصله با شهر درجه دوم در نظام شهری استان دیده می شود. یعنی شهر کرمان در سالهای ۴۵-۱۳۳۵ بین ۱۰۰-۵۰ هزار نفر جمعیت داشته است و در سال ۱۳۵۵ بین ۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت داشته است و شهر درجه دوم با یک طبقه فاصله با این شهر قرار داشته است که در سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ شهر بم شهر دوم استان بود و از سال ۱۳۵۵ به بعد شهر سیرجان شهر دوم استان است. اما از سال ۱۳۶۵ به بعد این طبقه فاصله حذف شده و شهر درجه دوم در طبقه ای پایین تر از شهر اول وجود دارد (جدول شماره ۶). به عبارتی شهر درجه دوم در طبقه بلافاصله از شهر اول قرار گرفته است. درصد جمعیت شهر اول از مجموع شهرهای استان نیز بیانگر این امر است که روند رو به تعادلی در نظام شهری استان در حال شکل گیری است. بطوریکه در سال ۱۳۳۵ بیش از نیمی از جمعیت شهری استان در شهر اول یعنی کرمان قرار داشته (۵۳/۱ درصد)، این رقم در سال ۱۳۴۵ به ۴۳/۵ درصد و در سال ۵۵ به ۴۰/۱ درصد و در سال ۶۵ به ۳۶/۸ درصد، در سال ۱۳۷۵ به ۳۶/۳ درصد کاهش پیدا کرده و در سال ۱۳۸۵ به ۳۳/۳ درصد رسیده است که بیانگر کاهش سهم جمعیت شهر کرمان از جمعیت شهری استان است که از ۵۳/۱ درصد سال ۱۳۳۵ به ۳۳/۳ درصد سال ۱۳۸۵ کاهش یافته که ناشی از افزایش جمعیت شهرهای درجه دوم و افزایش تعداد شهرهای استان بوده است. اما به لحاظ طبقات جمعیتی شهر کرمان در سال ۱۳۸۵ با یک طبقه فاصله نسبت به شهر درجه دوم قرار گرفته است که بیانگر رشد سریع جمعیت شهر کرمان بوده است. بطوریکه دهه ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۱۳۰۰۰۰ نفر به جمعیت شهر کرمان افزوده شده است. در سال ۱۳۸۵ شهرهای زیر ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت، اکثریت مطلق شهرهای استان را به خود اختصاص داده و تنها ۱۲ شهر بالای ۲۵۰۰۰ نفر در استان وجود داشته است و این امر بیانگر این است که شهرهای استان اکثراً شهرهای درجه ۳ و یا روستا شهرها هستند.

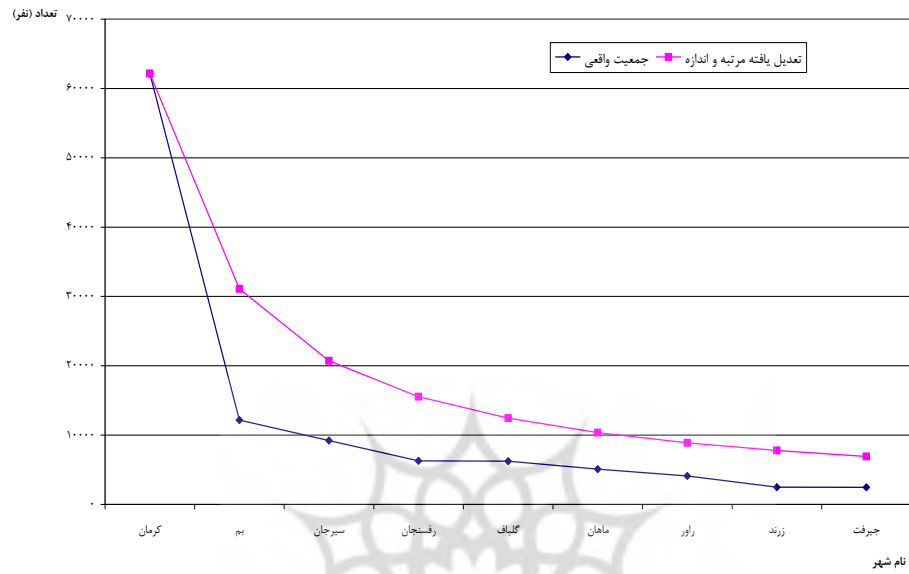
جدول شماره ۶- طبقات جمعیت شهرهای استان کرمان در سال های ۸۵-۱۳۳۵

۱۳۵۵			۱۳۴۵			۱۳۳۵			طبقات جمعیت شهرها (هزار نفر)	رتبه
درصد	جمعیت	تعداد شهر	درصد	جمعیت	تعداد شهر	درصد	جمعیت	تعداد شهر		
									+۵۰۰	۱
									۵۰۰ تا ۲۵۰	۲
۴۰/۱	۱۴۰۷۶۱	۱							۲۵۰ تا ۱۰۰	۳
			۴۳/۵	۸۵۴۰۴	۱	۵۳/۱	۶۲۱۵۷	۱	۱۰۰ تا ۵۰	۴
۳۰/۳	۱۰۶۲۸۲	۳				-	-	-	۵۰ تا ۲۵	۵
۲۹/۶	۱۰۳۷۶۳	۹	۵۶/۵	۱۱۱۰۷۲	۱۰	۳۸/۹	۴۵۴۹۳	۶	۲۵ تا ۵	۶
						۸	۹۳۷۹	۲	کمتر از ۵	۷
۱۰۰	۳۵۰۸۰۶	۱۳	۱۰۰	۱۹۶۴۷۶	۱۱	۱۰۰	۱۱۷۰۲۹	۹	کل	

۱۳۸۵			۱۳۷۵			۱۳۶۵			طبقات جمعیت شهرها(هزار نفر)	رتبه
درصد	جمعیت	تعداد شهر	درصد	جمعیت	تعداد شهر	درصد	جمعیت	تعداد شهر		
									+۵۰۰	۱
			۳۶/۳	۳۸۴۹۹۱	۱				۵۰۰ تا ۲۵۰	۲
۲۰	۳۱۰۱۳۵	۲	۱۲/۸	۱۳۵۰۲۴	۱	۳۶/۸	۲۵۷۲۸۴	۱	۲۵۰ تا ۱۰۰	۳
۱۴/۸	۲۲۹۳۴۲	۳	۲۱/۵	۲۲۷۵۳۷	۳	۲۹/۷	۲۰۷۲۹۹	۳	۱۰۰ تا ۵۰	۴
۱۰/۱۵	۱۵۶۹۳۸	۶	۱۲	۱۲۶۹۰۸	۴	۹/۴	۶۵۴۳۷	۲	۵۰ تا ۲۵	۵
۱۷/۴۷	۲۷۰۱۰۰	۲۳	۱۵	۱۵۹۹۵۷	۱۲	۲۲/۵	۱۵۷۵۵۰	۱۳	۲۵ تا ۵	۶
۴/۱۶	۶۴۳۵۳	۲۰	۲/۴	۲۵۶۵۸	۶	۱/۶	۱۱۲۰۵	۳	کمتر از ۵	۷
۱۰۰	۱۵۴۵۹۸۲	۵۵	۱۰۰	۱۰۶۰۰۷۵	۲۷	۱۰۰	۶۹۸۷۷۵	۲۲	کل	

ماخذ: سرشماری نفوس و مسکن استان کرمان سالهای ۸۵-۱۳۳۵

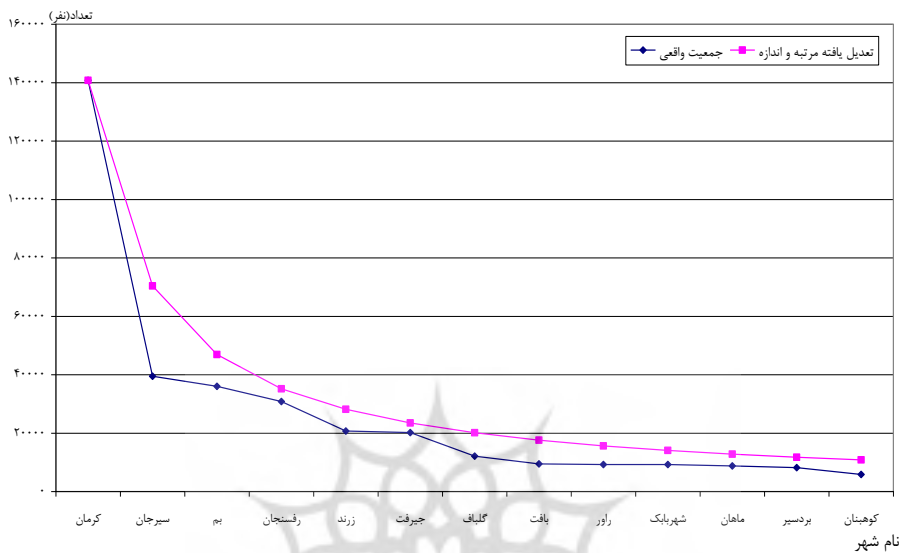
نمودار شماره ۱- جمعیت واقعی و تعدیل یافته مرتبه - اندازه شهرهای استان در سال ۱۳۳۵

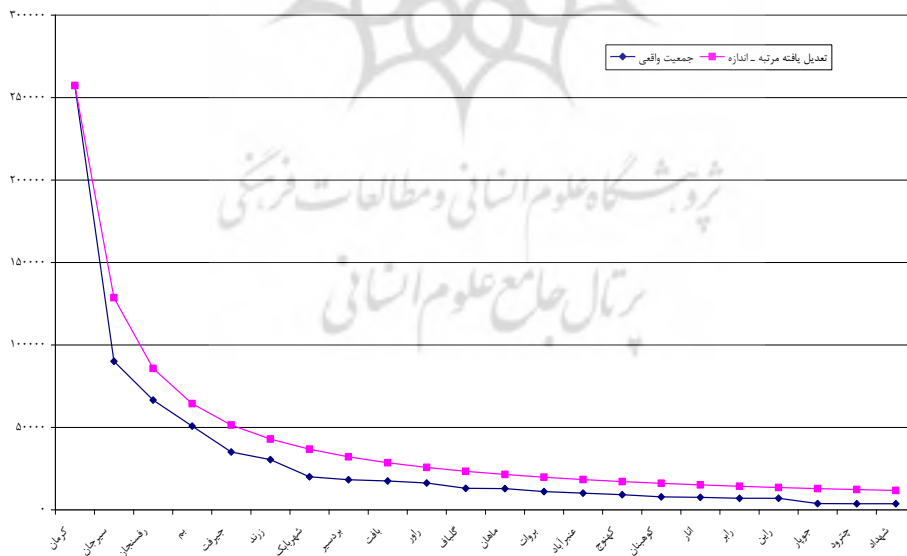
نمودار شماره ۲- جمعیت واقعی و تعدیل یافته مرتبه - اندازه شهرهای استان در سال ۱۳۴۵

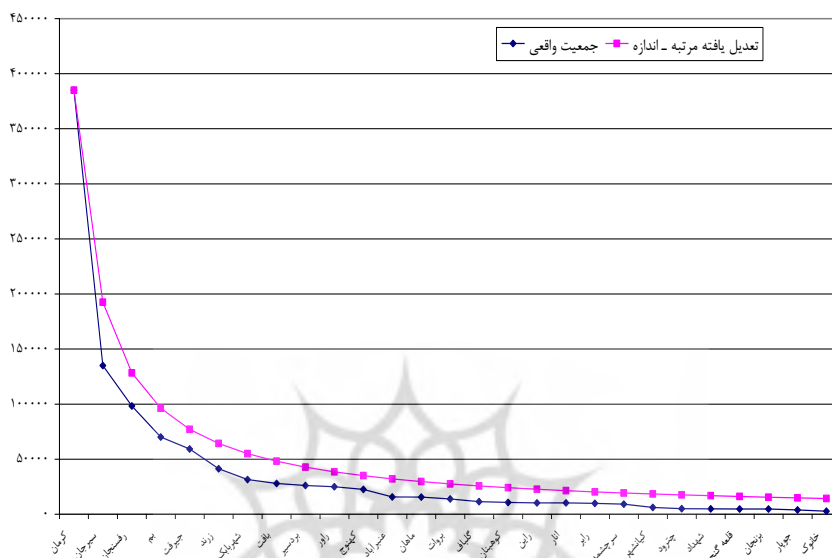
نمودار شماره ۳- جمعیت واقعی و تعدیل یافته مرتبه - اندازه شهرهای استان در سال ۱۳۵۵

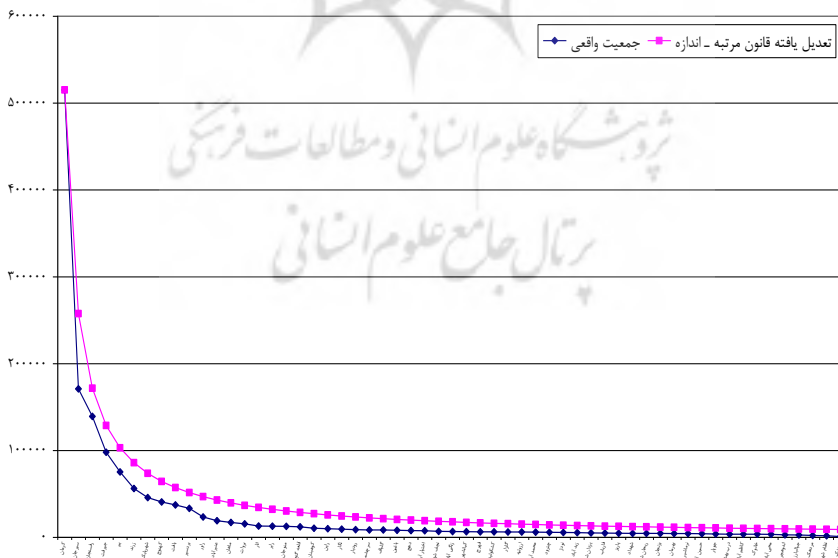
نمودار شماره ۴- جمعیت واقعی و تعدیل یافته مرتبه - اندازه شهرهای استان در سال ۱۳۶۵

نمودار شماره ۵- جمعیت واقعی و تعدیل یافته مرتبه - اندازه شهرهای استان در سال ۱۳۷۵

نمودار شماره ۶- جمعیت واقعی و تعدیل یافته مرتبه - اندازه شهرهای استان در سال ۱۳۸۵

نتیجه گیری

- ۱- در سلسله مراتب شهری استان پدیده نخست شهری وجود دارد.
- ۲- جمعیت شهر اول رو به افزایش است و شهرهای درجه دوم فاصله جمعیتی خود را با شهر درجه اول در حال کم کردن هستند.
- ۳- شهرهای درجه دوم و درجه سوم از یک نظام سلسله مراتبی هماهنگ برخوردارند اما بین شهر اول و شهرهای درجه دوم یک گپ وجود دارد.
- ۴- فاصله جمعیتی شهر اول (کرمان) و شهر دوم (بم) در دهه های ۴۵ و ۳۵ بیش از ۴ برابر بوده اما در دهه های بعدی این فاصله کاهش پیدا کرده و با شهر دوم (سیرجان) فاصله ای کمتر از سه برابر دارد. از سال ۱۳۵۵ به بعد تا سال مورد مطالعه (۱۳۸۵) شهر سیرجان همچنان موقعیت خود را به عنوان شهر دوم استان حفظ کرده و رفسنجان نیز موقعیت سوم را داشته است، اما در سال ۱۳۸۵ به دلیل زلزله شهر جیرفت به درجه چهارم و بم به درجه پنجم رسیده اند. در شهرهای رده بعدی جابجایی هایی صورت گرفته که ناشی از افزایش جمعیت این شهرها بوده که در مقطعی بدلائل خاص جمعیت آنها رو به افزایش نهاده.
- ۵- مطالعه نظام شهری استان نشان می دهد که افزایش تعداد شهرها روند آرام و منظمی داشته، بطوریکه از ۹ شهر در سال ۱۳۳۵ به ۱۱ شهر در سال ۱۳۴۵ و ۱۳ شهر در سال ۱۳۵۵ رسیده است. این تعداد به ۲۲ شهر در سال ۱۳۶۵ و به ۲۷ شهر در سال ۱۳۷۵ که با یک رشد جهشی به بیش از دو برابر یعنی ۵۷ شهر در سال ۱۳۸۵ رسیده که نشان از افزایش تعداد شهرها دارد. جداول (۳، ۴، ۵).
- ۶- با افزایش جمعیت شهرهای درجه دوم و افزایش تعداد شهرها، گرایش به تعادل در سلسله مراتب شهری استان دیده می شود و سهم شهر کرمان از جمعیت شهری استان مرتباً کاهش پیدا کرده، بطوریکه از ۵۳ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۳۳/۳ درصد در سال ۱۳۸۵ رسیده.
- ۷- افزایش تعداد شهرها و افزایش جمعیت شهری صرفاً به دلیل جاذبه های شهری نیست، بلکه به دلیل دافعه های مناطق روستایی پیرامون از جمله شرایط نامناسب اقتصاد روستایی، شرایط نامطلوب طبیعی و اقلیمی، نابودی ساختار اقتصاد روستایی و فرصت های اشتغال، درآمد و سرمایه گذاری در شهر بوده است.
- ۸- برخی از شهرها با فقدان امکانات و جاذبه های شهری، پذیرای جمعیت روستایی مناطق پیرامون می باشند که خود دلیل وضعیت نابسامان اقتصادی روستاهاست.

۹- نظام سلسله مراتبی شهرهای استان متأثر از نظام شبکه شهری کشور می باشد و سیاستهای کلان در روند رشد شهری استان موثر بوده است زیرا این روند سلسله مراتبی در اکثر استانهای کشور دیده می شود.

۱۰- اقتصاد حمایت شده دولتی و سیاستهای دولت - شهری و تمرکز سیاستهای حمایتی دولت در شهرها در رشد فزاینده جمعیت شهری و افزایش تعداد شهرها موثر بوده است
 ۱۱- روند رشد جمعیت شهری و افزایش تعداد شهرها در آینده نیز ادامه خواهد یافت و تعداد بیشتری از روستاها به شهر تبدیل خواهند شد و آبادی شهرها به قیمت تخریب و نابودی اقتصاد خودکفای روستایی خواهد بود .

۱۲- از تحلیل طبقات جمعیتی استان می توان دریافت که از سالهای ۶۵- ۱۳۳۵ شهر کرمان در یک طبقه بالاتر از شهر دوم قرار داشته، اما از این سال به بعد این فاصله حذف شده که نشان دهنده این است که نظام سلسله مراتبی شهرهای استان به حالت تعادل نزدیک می شود . بیشترین درصد و تعداد شهرها در طبقه ششم قرار دارد که جمعیتی بین ۵ تا ۲۵ هزار نفر دارند و ۱۸ شهر در طبقه هفتم قرار دارند و فقط ۲/۴ درصد از جمعیت استان را به خود اختصاص داده اند که این امر نشان می دهد خواست اجتماعی و دولت در تبدیل شدن روستاها به شهر موثر بوده، به عبارتی روستاهایی با حداقل جمعیت به شهر تبدیل شده اند در حالیکه فاکتورهای تبدیل را نداشته اند .

۱۳- با مطالعه مرتبه شهرها به این نتیجه می رسیم که در دهه های ۳۵ ، ۴۵ ، ۵۵ اختلاف اولین و آخرین شهرها کم بوده به عبارت دیگر شهر اول چند ده برابر شهر آخر بود، اما از سالهای ۱۳۶۵ به بعد خصوصاً در دهه ۸۵- ۱۳۷۵ تعداد شهرها افزایش بی سابقه ای داشت و به همان نسبت اختلاف بین شهرهای درجه اول و دوم با شهرهای درجه سوم یا روستا شهرها بسیار زیاد شده، بطوریکه اختلاف اولین شهر و آخرین شهر در سال ۱۳۸۵ ، ۵۴۵ برابر بوده، یعنی شهر کرمان ۵۴۵ برابر بیشتر از شهر هجدک جمعیت داشته است که شکاف و گپ بسیار بزرگی بین شهرهای استان است.

۱۴- مطالعه سلسله مراتب شهری نشان می دهد که شهرهای درجه دوم فاصله خود را با شهر درجه اول در حال کم کردن هستند، در حالیکه شهرهای درجه سوم اختلاف خود را عمیق تر می کنند. برای تعادل بخشی به نظام سلسله مراتب شهری یا باید شهرهای کم جمعیت به عنوان روستا باقی بمانند و به شهر تبدیل نشوند و یا اینکه فاصله جمعیتی خود را با شهرهای درجه اول و دوم کم کنند یعنی به جمعیت آنها افزوده شده تا یک تعادل منطقی ایجاد شود .

پیشنهادات:

- ۱- مطالعات انجام شده از زندگی شهری و شهرهای استان کرمان بسیار اندک می باشد. لذا لازم است مطالعات گسترده تری انجام شود و سازمانهای مرتبط با نظام شهری حمایت جدی از این نوع تحقیقات بعمل آورند.
- ۲- برای کاهش مسائل و مشکلات شهری، مطالعه توأم شهرها و روستاهای استان ضروری است. زیرا بسیاری از مسائل شهرها ریشه در مسائل روستاها دارد و برای کاهش مسائل شهری، ساماندهی روستاها ضرورت دارد.
- ۳- افزایش تعداد شهرها و تبدیل روستاها به شهر بر اساس ضوابط مشخصی صورت پذیرفته و نقش روابط بیش از ضوابط بوده بطوریکه وجود یک شهر با ۹۰۰ نفر جمعیت را چگونه می توان توجیه نمود و در تبدیل روستاها به شهر ملاک های مختلف اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و سیاسی را توأما باید در نظر گرفت.
- ۴- دولت به جای حمایت از شهرها و انجام برخی هزینه های شهری باید به روستاها توجه بیشتری نماید و در جهت بهبود شرایط زندگی در روستا بکوشد تا مسائل روستا به شهر انتقال پیدا نکند.
- ۵- کنترل جمعیت شهر اول استان و افزایش جمعیت شهرهای درجه دوم می تواند به بهبود نظام شهری کمک کند، لذا لازم است اقدامی در این جهت صورت گیرد.
- ۶- اختلاف جمعیتی اولین و آخرین شهر بسیار زیاد است، لذا لازم است از تبدیل روستاهای کمتر از حداقل ۵۰۰۰ نفر به شهر جلوگیری شود تا تعداد شهرها افزایش نیافته و این اختلاف به حداقل برسد.
- ۷- توزیع منابع و امکانات به شهرها باید براساس وزن جمعیتی آنها صورت گیرد نه از سر ترحم، زیرا هر شهر محروم یک روستای برخوردار محسوب می شود. چنانچه روستا محسوب شود هیچگونه محرومیتی ندارد.

منابع

- بهفروز، فاطمه، ۱۳۷۱، تحلیلی نظری، تجربی برای متعادل سازی توزیع فضایی جمعیت، مجله پژوهشهای جغرافیایی شماره ۲۸، دانشگاه تهران
- بیگ محمدی، حسن، مقدمه ای بر نظام شهری ایران، مجله سپهر، دوره پنجم، پاییز ۷۵، شماره ۱۹، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، از صفحه ۴۷-۵۳
- حاتمی نژاد، حسین، ۱۳۷۳، ارزیابی مدل‌های کمی در شبکه شهری استان خراسان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۳، مشهد، از صفحه ۹۰-۶۲.
- حسامیان، فرخ و همکاران، ۱۳۷۵، شهرنشینی در ایران، انتشارات آگاه چاپ سوم، ۱۳۷۷، تهران، ۲۰۵ صفحه.
- حکمت نیا، حسن، موسوی، میرنجف، ۱۳۸۵، کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای، انتشارات علم نوین، چاپ اول، یزد، ۳۲۰ صفحه.
- زنجانی، حبیب الله، رحمانی، فریدون، ۱۳۶۸، راهنمای جمعیت شهرهای ایران، مرکز مطالعات معماری و شهرسازی، وزارت مسکن و شهرسازی، چاپ اول، تهران، ۲۲۸ صفحه.
- سرور، رحیم، توزیع فضایی چگونگی استقرار و سلسله مراتب شهری در سواحل جنوب، مجله سپهر، دوره پنجم، زمستان ۷۵، شماره ۲۰، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، از صفحه ۱۵-۴.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان کرمان، ۱۳۸۴، برآورد جمعیت شهری استان کرمان، چاپ اول، کرمان، ۱۸۵ صفحه.
- عابدین درکوش، سعید، ۳۶۸، درآمدی بر اقتصاد شهری، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ پنجم، تهران، ۲۲۱ صفحه
- علی اکبری، اسماعیل، ۱۳۸۲، دولت و نقش آن در اقتصاد شهری ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۷۱، مشهد، از صفحه ۷۸-۶۰.
- فرید، یدالله، ۱۳۶۸، جغرافیا و شهرشناسی، انتشارات دانشگاه تبریز، چاپ اول، تبریز، ۹۰
- لنسکی، گرهارد و موقیان، ناصر، مترجم ۳۷۴، سیر جوامع بشری، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۲۷۴، تهران.

- مجدآبادی، اسماعیل، ۱۳۷۰، مهاجرتهای داخلی میزان شهرنشینی در قاره آسیا و آفریقا، نامه علوم اجتماعی دره جدید، شماره ۲، از صفحه ۴۶-۵۴
- میلر، جی. تی و مخدوم، مجید، مترجم، ۱۳۷۱، زیستن در محیط زیست، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۱، تهران، ۳۲۱ صفحه
- مجیدزاده، یوسف، ۳۶۸، آغاز شهرنشینی در ایران، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول، تهران، ۲۰۳ صفحه
- مرکز آمار ایران، سرشماریهای نفوس و مسکن کل کشور ۱۳۷۵-۱۳۳۵، سالهای مختلف سرشماری
- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان کرمان ۸۵-۱۳۳۵، سالهای مختلف سرشماری
- نظریان، اصغر، ۳۷۳، نظام سلسله مراتبی شهرهای ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲، مشهد، از صفحه ۹۱-۶۶
- ودیعی، کاظم، ۱۳۵۲، مقدمه ای بر روستاشناسی ایران، انتشارات دهخدا، چاپ دوم، تهران، ۳۲۶ صفحه
- وزارت کشور، ۱۳۷۲، دفتر برنامه ریزی عمرانی، سلسله مراتب شهری، گروه مطالعات برنامه ریزی شهری، تهران، ۱۵۴ صفحه
- United Nation, 1980, Department of economic and social affairs, patterns of urban and rural population growth, N068, p.122

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی